

Onder de wapenen: burgersoldaten in de Atlantische wereld

Victor Enthoven

Voor de negentiende-eeuwse militaire ontwikkelingen speelt het begrip *nation-in-arms* een centrale rol: de mannelijke bevolking kon tot op gevorderde leeftijd als burgersoldaten onder de wapenen worden geroepen. Dit werd door generaal Colmar Freiherr von der Goltz (1843-1916) aangeduid met *Das Volk in Waffen*.¹

Daar de dienstplicht werd ingevoerd gedurende de overgangsperiode van *ancient regime* en moderne tijd zouden dienstplichtigen kenmerkend worden voor de legers van de moderne staat, met als hoogtepunt de twee wereldoorlogen toen legers van miljoenen burgersoldaten tegen elkaar ten strijde trokken. Na het eind van de Koude Oorlog en onder druk van meer en gevaarlijker uitzendingen en vredesmissies werd in veel Westerse landen halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw de opkomstplicht opgeschort: het *de facto* einde van de diensplicht.

De oorsprong van de dienstplicht wordt in het revolutionaire Frankrijk gesitueerd, waar op 23 augustus 1793 Lazare Carnot (1753-1823) alle gezonde mannen in de leeftijd tussen 18 en 25 jaar voor militaire dienst liet oproepen: dit staat ook wel bekend als de *levée en masse*. In feite zijn er veel oudere tradities van burgersoldaten.² Al lang heeft er een relatie bestaan tussen het hebben van (burger)rechten en het verdedigen ervan door diezelfde burgers in schutterijen, milities of burgerwachten. Hier zullen deze begrippen inwisselbaar worden gebruikt. Onder burgersoldaten worden combattanten verstaan, die soms vrijwillig en soms onder dwang onder de wapenen worden geroepen. Zij dienen niet als beroepssoldaten. Het gaat dus om eenheden van burgerwapening buiten het leger om. Met de professionalisering van de legers in de loop van de vroegmoderne tijd verloren burgersoldaten aan militaire betekenis, hoewel de burgerwapening niet verdween. In Frankrijk en Spanje herleefden gedurende de achttiende

¹ W.L.C. von der Goltz, *Das Volk in Waffen*. Ein Buch über Heereswesen und Kriegführung unserer Zeit (Berlijn 1883).

² J. Black, *European warfare, 1660-1815* (Londen 1994) 174; S. Schama, *Burgers. Een kroniek van de Franse Revolutie* (vertaling van: Amsterdam 1989) 757; J.A. Lynn, 'The evolution of army style in the modern West, 800-2000', *The International History Review* 18 (1996) 505-545, aldaar 519-522.

eeuw de burgersoldaten weer in de vorm van *disciplined militias*. Dit waren eenheden van semi-professionele van onder de wapenen geroepen burgers, die regelmatig exerceerden en die door de staat bewapend en gefinancierd werden. Met name aan de grenzen vulden dergelijke milities het reguliere leger aan. Hoewel in Frankrijk de transitie naar een *disciplined militia* ten tijde van de Revolutie nog niet was voltooid, bouwde de *levée en masse* hier wel op voort.³

De Republiek der Verenigde Nederlanden kende hiervoor al stedelijke schutterijen van burgersoldaten en een leger van beroepssoldaten. In tijden van gevaar waren de schutterijen verplicht het Staatse leger te ondersteunen, de zogenaamde 'uittrek', maar militair stelde dit niet veel voor. De schutterijen waren toen gezelligheidsverenigingen en dienden vooral ter bevestiging van de bestaande sociale rangorde.⁴ Bij de pogingen tot legerhervormingen onder stadhouder Willem V (1748-1806) speelden schutterijen en burgersoldaten geen rol van betekenis.⁵ Wel staken ten tijde van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) Vrij Corpsen en exercitiegenootschappen de kop op. Zo kende het Patriotse bolwerk Utrecht een Vrij Corps van 2.000 burgersoldaten. Of dit militair veel betekende, valt te betwijfelen.⁶ Pas met de inlijving in het Franse rijk in 1810 werd door Napoleon Bonaparte in Nederland conscriptie ingevoerd. Alle mannen die de leeftijd van twintig jaar hadden bereikt, moesten militaire diensplicht vervullen.⁷ Tussen 1810 en 1813 werden zo bijna dertigduizend man onder de wapenen geroepen. Vanaf 1813 kende het Koninkrijk der Nederlanden, weliswaar onder wisselende namen, een leger

³ A.J. Kuethe, Cuba, 1753-1815. Crown, military and society (Knoxville 1986) 14; S.R. King, Blue coat or powdered wig. Free people of color in pre-revolutionary Saint Domingue (Athens 2001) 60.

⁴ P. Knevel, Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700 (Hilversum 1994) 252-270; O. van Nimwegen, De Republiek der verenigde Nederlanden als grote mogendheid. Buitenlandse politiek en oorlogvoering in de eerste helft van de achttiende eeuw en in het bijzonder tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, 1740-1748 (Amsterdam 2002) 102-114.

⁵ J.S. Bartstra, Vlootherstel en legeraugmentatie, 1770-1780 (Assen 1952) passim.

⁶ S. Schama, Patriots and liberators. Revolution in the Netherlands, 1780-1813 (2^e druk; Londen 1992) 80 e.v.; P.J.H.M. Theeuwen, Pieter 't Hoen en de post van den Neder-Rhijn (Hilversum 2002) passim.

⁷ J. Joor, De adelaar en het lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland te tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse keizerrijk, 1806-1813 (Amsterdam 2000) 283-379.

van dienstplichtige burgersoldaten dat in stand zou blijven tot 1 mei 1997 toen de opkomstplicht werd opgeschort. Wel kent de Koninklijke Landmacht nog steeds het Korps Nationale Reserve van vrijwillig dienende burgersoldaten.⁸

Een land dat onlosmakelijk is verbonden met het fenomeen burgersoldaat zijn de Verenigde Staten van Amerika. De directe aanleiding voor het begin van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) vormde de wapenvoorraad van de koloniale milities bij Boston. Toen de Britten deze voorraden in beslag wilden nemen ontbrandde de vrijheidsstrijd. De milities vervulden een belangrijke rol in de oorlog en ofschoon ze in praktijk niet altijd betrouwbaar waren als het er op aankwam, groeide hun rol uit tot mythische proporties. Ook nu nog spelen burgersoldaten een belangrijke rol in de Amerikaanse krijgsmacht, zoals in de National Guard (de legereenheden bestaande uit vrijwilligers die elke staat heeft) en de reservisten bij de reguliere eenheden, waarvan velen dienden in Irak.⁹

De Amerikaanse traditie van milities en burgersoldaten gaat dus terug tot de koloniale tijd en de Engelse traditie van bescherming van de eigen gemeenschap door burgers in de vorm van burgerwachten. Ook in de andere koloniën werden milities gevormd, een soort proto *nation-in-arms*.

⁸ H. Amersfoort, Koning en kanton. De Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsdienst hier te lande, 1814-1829 (Den Haag 1988); W. Bevaart, De Nederlandse defensie, 1839-1874 (Den Haag 1993); W. Klinkert, Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland, 1874-1914 (Den Haag 1992); H. Amersfoort, Diensplicht, draagvlak en democratie. Visies op de gewapende burgerdienst in Nederland en Europa sinds de achttiende eeuw (Amsterdam 1995); A. Kors, 'T is plicht dat ied're jongen.' Geschiedenis van de diensplicht in Nederland (Utrecht 1996); de webpagina van het Korps Nationale Reserve: <http://www.natres.nl> (mei 2007).

⁹ Zie bijvoorbeeld L.D. Cress, *Citizens in arms: the army and the militia in American society to the war of 1812* (Chapel Hill, N.C. 1982); P. Maslowski, 'To the edge of greatness: the United States, 1783-1865' in: W. Murray, M. Knox en A. Bernstein ed., *The making of strategy: rulers, states, and war* (Cambridge 1996) 213; R.A. Herrera, 'Self-governance and the American citizen as soldiers, 1775-1861', *The Journal of Military History* 65/1 (2001) 21-52; W.E. Lee, 'Early American ways of war: a new reconnaissance, 1600-1815', *The Historical Journal* 44/1 (2001) 269-289, aldaar 277; R. Janssens, 'Democratisch en meedogenloos. Verklaringen voor de Amerikaanse militair-strategische cultuur', in: V. Enthoven, G. Acda en A. Bon ed., *Een saluut van 26 schoten. Liber amicorum aangeboden aan Ger Teitler* (Amsterdam 2005) 197-207.

Deze vormen het onderwerp van deze bijdrage. Omdat de Europese koloniale machten vooral in het Atlantische gebied volksplantingen stichtten, dit in tegenstelling tot Azië waar de nadruk meer op handel lag, zal hier alleen de Atlantische wereld aan de orde komen.¹⁰ Niet alleen waren burgersoldaten vooral een Atlantisch fenomeen, maar de overzeese burgerwachten en milities zijn ook een afspiegeling van die samenlevingen en hun diepgewortelde sociale ongelijkheid.¹¹ De burgerwapening was niet alleen een afspiegeling van die ongelijkheid, maar onderdrukte en achtergestelde gekleurde burgersoldaten hielden die ongelijkheid als instrument van het koloniale gezag ook vaak in stand. Zo werden militie-eenheden vaak ingezet om weggelopen slaven op te sporen.¹² Aan de andere kant konden er voor onderdrukte burgersoldaten voordelen aan hun militaire carrière zitten. De koloniale wereld kan dus niet simpel worden gereduceerd tot onderdrukkers en onderdrukte, maar werd veel eerder gekarakteriseerd door wat David B. Davis 'negotiated social relationships' noemt.¹³ Het ging dus om veel complexere sociale verhoudingen tussen de verschillende sociale en etnische groepen.

De Atlantische wereld

Bernard Bailyn heeft de Atlantische wereld kernachtig gekarakteriseerd als de 'movement of people, goods and ideas'.¹⁴ In zijn visie ontstond er door de kringloop van mensen, goederen en ideeën een geïntegreerde en

¹⁰ A. Smith, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, bezorgd door R.H. Cambell en A.S. Skinner, twee delen (Indiana, 1976) II, hoofdstuk VII; P. Butel, *The Atlantic* (Londen 1999) 172-181.

¹¹ Lee, 'Early American ways of war', 277.

¹² B. Vinson en S.R. King, 'Introducing the "New" African diasporic military history in Latin America', *Journal of Colonialism and Colonial History* 5 (2004) 2, te bekijken via de webpagina van Muse, URL: <http://muse.jhu.edu>.

¹³ D.B. Davis, 'Introduction' in: Ch.L. Brown en Ph.D. Morgan ed., *Arming slaves from classical times to modern age* (New Haven 2006) 1-13.

¹⁴ B. Bailyn, 'The idea of Atlantic history', *Itinerario. European Journal of Overseas History* 20/1 (1996) 19-444; W. O'Reilly, 'Genealogies of Atlantic history', *Atlantic Studies* 1/1 (2004), 66-84; H. Pietschmann, 'Introduction: Atlantic history – history between European history and global history' in: H. Pietschmann ed., *Atlantic history. History of the Atlantic system, 1580-1830* (Göttingen 2002) 11-54; B. Bailyn, *Atlantic history. Concept and contours* (Cambridge, Mass. 2005).

samenhangende Atlantische wereld, waarbij West-Europa, West-Afrika en de Nieuw Wereld nauw met elkaar waren verbonden.

A Rebel Negro armed with his guards.

Afb. 1: Een gewapende marron. Uit: J. Stedman, *Narrative of a five years' expedition against the revolted negroes of Surinam*, twee delen, bezorgd door R.A.J. van Lier (Boston 1971) II, plaat 53.

De Nieuwe Wereld werd natuurlijk allereerst bevolkt door de oorspronkelijke bewoners. Vervolgens kwamen de Europese kolonisten en migranten. Verschillende Europese regio's, sommige zelfs ver landinwaarts gelegen, ontwikkelden door deze migratie een nauwe band met de Nieuwe Wereld. Gedurende de zeventiende en de achttiende eeuw hebben ongeveer 700.000 Britten zich in de Nieuwe Wereld gevestigd. Vanuit de Republiek zijn tussen 1600 en 1800 ongeveer 1,9 miljoen mensen de oceaan overgestoken, waarvan er circa 1,2 miljoen weer zijn teruggekeerd. De resterende 700.000 personen hebben zich in de Nieuwe Wereld gevestigd of zijn onderweg overleden.¹⁵

¹⁵ B. Bailyn, *Voyagers to the west* (New York, 1986) 24-26; V. Enthoven, 'A Dutch crossing: migration between the Netherlands and the New World', *Atlantic Studies*.

Het aantal Afrikaanse slaven dat in de vroegmoderne tijd gedwongen de oceaan overstak was veel omvangrijker dan het aantal geëmigreerde Europeanen. Door de slavenhandel raakte West-Afrika verbonden met plantagekoloniën aan de andere kant van de oceaan. Met circa 540.000 slaven is het Nederlandse aandeel in de totale transatlantische slavenhandel van 10 tot 12 miljoen Afrikanen belangrijk, maar tegelijkertijd bescheiden geweest.¹⁶

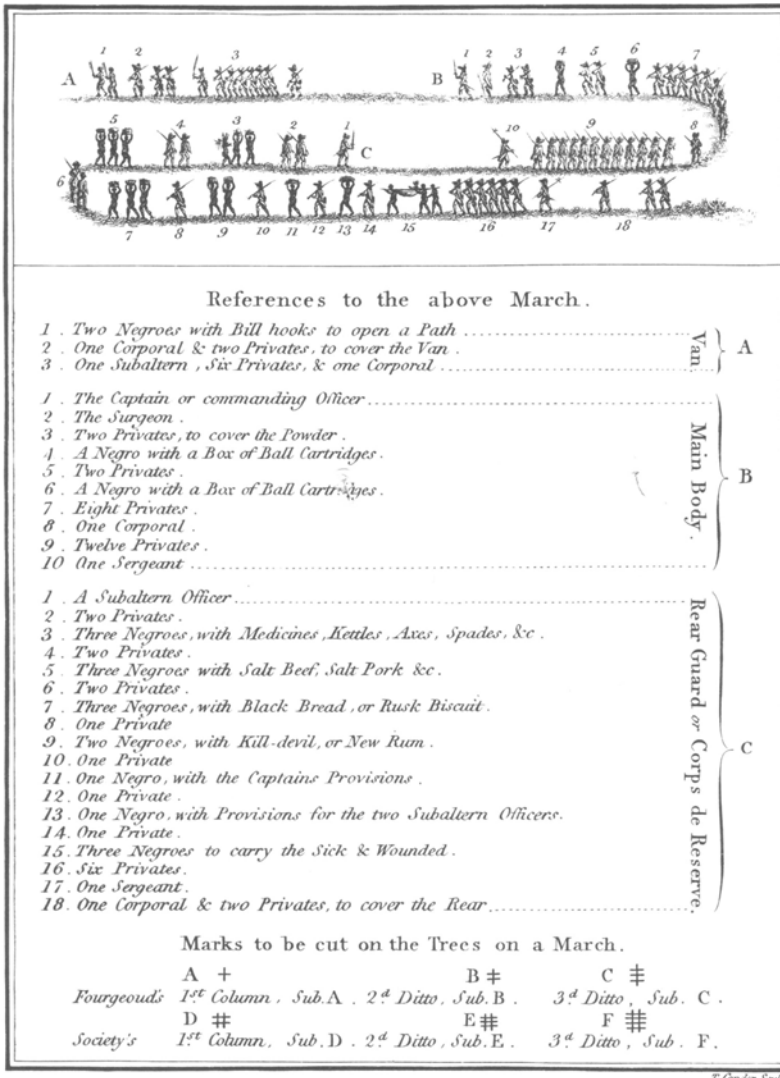
Door deze migratiebewegingen ontstonden er op den duur overal in de Nieuwe Wereld complexe multi-etnische samenlevingen. Oorspronkelijk bestond de samenleving uit een aantal groepen. De inheemsen maakten over het algemeen nauwelijks deel uit van de Europese nederzettingen en leefden vaak aan de rand of buiten de koloniale gemeenschappen. Naast vrije Europeanen waren er de tot slaaf gemaakte Afrikanen. In eerste instantie werd slavernij gerechtvaardigd in termen van religie en cultuur; zwarten waren heidenen en wilden. Tegen de nieuwe tijd waren dergelijke rationalisaties vervangen door theorieën over ras, waarbij de inferioriteit van de zwarten vanzelfsprekend en onvermijdelijk was. Dit was niet het gevolg van omstandigheden of conditie, maar kwam door hun fysieke verschijning: kleur.¹⁷

Vanwege de verschillende etnische groepen vond er een proces van creoliseren plaats, ook wel aangeduid met nieuwvorming. Er ontstond iets 'nieuws'. Dit kon cultureel zijn zoals de talen Sranan en Papiamentu, maar ook etnisch. In Nieuw-Spanje kende men bijvoorbeeld *mulattos* (Afro-Europeanen), *pardos* (Afro-Indianen) en *morrenos* (volledige zwarten), om de belangrijkste groepen te noemen. Ook West-Afrika kende een specifieke groep creolen: de *tapoeyers* (Euro-Afrikanen). Dit zijn kinderen en hun

Literary, Cultural and Historical Perspectives 2 (2005) 2, 153-176, aldaar 165 tabel 5.

¹⁶ Ph.D. Curtin, *The Atlantic slave trade. A census* (Madison 1969); D. Eltis et al ed., *The Trans-Atlantic slave trade. A database on CD-ROM* (Cambridge 2000); J. Postma, 'A reassessment of the Dutch Atlantic slave trade', in: J. Postma en V. Enthoven ed., *Riches from Atlantic commerce. Dutch transatlantic trade and shipping, 1585-1817* (Leiden 2003) 115-138. Postma schat het Nederlandse aandeel op circa 501.000 slaven, maar J. Vos, D. Eltis en D. Richardson komen na aanvullend onderzoek uit op circa 540.000 slaven. Hun bevindingen zullen te zijner tijd in een nieuwe versie van de Cambridge cd-rom worden verwerkt.

¹⁷ A.P.G. Sens, *'Mensaap, heiden, slaaf'. Nederlandse visies op de wereld rond 1800* (Den Haag 2001); A.P.G. Sens, *Slavery and justice: report of the Brown University steering committee on slavery and justice* (Providence 2007) 8, beschikbaar op de webpagina van Brown University, URL: <http://www.brown.edu> (mei 2007).

Afb 2: Volgorde en samenstelling van een boscommando. Uit: J. Stedman, *Narrative of a five years' expedition against the revolted negroes of Surinam*, twee delen, bezorgd door R.A.J. van Lier (Boston 1971) I, plaat 20.

nakomelingen van een Afrikaanse moeder en een Europese vader. Hier is voor het begrip creool niet gekozen voor de Angelsaksische of Nederlandse betekenis (Afrikanen geboren in de Nieuwe Wereld) maar voor de ruimere Iberische invulling, waarbij sprake is van blanke, gekleurde en zwarte creolen. De in de kolonie geboren blanken en gekleurden ontwikkelden immers ook hun eigen culturele identiteit.¹⁸

Door creolisering veranderde in de koloniën de simpele verdeling van onvrije zwarten en vrije blanken naar veel complexere verhoudingen waarin verschillende etnische groepen naast elkaar leefden: vrije blanken, vrije zwarten en vrije gekleurden en onvrije zwarte, gekleurde en 'rode' (indiaanse) slaven. De blanken op hun beurt konden weer bestaan uit eerste generatie Europeanen, creolen, joden en niet-joden. Al deze etnische groepen in de overzeese samenlevingen kenden vaak een eigen militaire eenheid, inclusief slaven.

De samenhang tussen West-Europa, West-Afrika en de Nieuwe Wereld ging aan het begin van de negentiende eeuw door dekolonisatie en het verbod op de slavenhandel verloren, ook voor Nederland. De nu vrijwel vergeten plantagekoloniën Berbice, Essequibo en Demerara op de Wilde Kust, gelegen tussen het Portugese Brazilië en het Spaanse Venezuela, werden bij de Vrede van Parijs (1814), definitief aan het Verenigd Koninkrijk overgedragen. Vervolgens ondervonden de Surinaamse plantages in toenemende mate concurrentie van de Javaanse cultures. Door de afschaffing van de slavernij in 1863 verslechterde de economische situatie van Suriname nog meer. Inmiddels hadden ook de eilanden Curaçao en Sint Eustatius hun functies als stapelplaats en doorvoerhaven verloren. Tot aan de Napoleontische tijd hadden zij koloniën van andere Europese landen op de oostkust van Noord-Amerika, de naburige West-Indische eilanden en het Zuid-Amerikaanse vasteland voorzien van slaven, gebruiksvoorwerpen, textiel en wapens. Maar na de onafhankelijkheid van Noord- en Zuid-Amerikaanse koloniën raakten de Nederlandse Antillen hun unieke positie als entrepot kwijt. In 1806 kondigden de Britten een

¹⁸ L.N. McAlister, 'Social structure and social change in New Spain', *The Hispanic American Historical Review* 43/3 (1963) 349-370; I. Berlin, 'From Creole to African: Atlantic Creoles and the origins of African-American society in mainland North America', *The William and Mary Quarterly* 53/2 (1996) 251-288; A. van Stipriaan Luïcius, *Creolisering. Vragen van een basketbalplein, antwoorden van een watergodin* (Rotterdam 2000); T. Herzog, *Defining nations. immigration and citizens in early modern Spain and Spanish America* (New Haven 2003) 143-145.

verbod op de slavenhandel af. Ook het Koninkrijk der Nederlanden onderwierp zich, onder Britse druk, aan dit verbod. De Nederlandse forten op de Goudkust, die als steunpunten van de slavenhandel fungeerden, verloren hiermee hun economische functie.¹⁹

De kolonie verdedigd

De Atlantische wereld, maar in feite alle koloniale samenlevingen, werd gekenmerkt door ongelijkheid. Niet het minst omdat slavernij er een onlosmakelijk onderdeel vanuit maakte. Naast de tegenstelling vrij en onvrij speelde, zoals aangegeven, ook kleur een rol. Etniciteit bepaalde iemands plaats in de samenleving. Deze segregatie en ongelijkheid maakte van de Atlantische wereld een gewelddadige gemeenschap. Vele vormen van geweld werden toegepast om de ongelijkheid in stand te houden; waaronder militair geweld.²⁰

Voor de kolonisten bestonden er in hoofdzaak twee militaire dreigingen: één extern en één intern. Allereerst bestond er altijd het gevaar aangevallen te worden door één van de andere koloniale mogendheden. Door de eeuwen heen wisselden kolonies vaak van vlag.²¹ De Nederlandse Atlantische bezittingen zijn zonder uitzondering één of meerdere keren van eigenaar veranderd. Om deze externe dreiging het hoofd te bieden verrezen langs de Atlantische kusten forten. Deze versterkingen werden bemand door een garnizoen van min of meer professionele Europese soldaten.

De interne dreiging kende twee varianten: met name in Noord-Amerika vormden de inheemsen voor de Europese kolonisten een constant gevaar. Dit gold vooral voor de zogenaamde *frontier*, ‘that meeting place, or zone, of peoples in which geographic and cultural borders were not clearly defined’ en *borderlands*, de grensgebieden die de koloniale machten elkaar betwistten en waarover met behulp van inheemse bondgenoten soms

¹⁹ V. Enthoven en H. den Heijer, ‘Nederland en de Atlantische wereld, 1600-1800. Een historiografisch overzicht’, *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 24/2 (2005) 14-166.

²⁰ J. Smolenski, ‘The ordering of authority in the colonial Americas’, in: J. Smolenski en Th.J. Humphrey ed., *New World orders: violence, sanction, and authority in the colonial Americas* (Philadelphia, 2005) 1-16.

²¹ Butel, *The Atlantic*, passim.

langdurig strijd werd geleverd.²² Aan de andere kant, in die gebieden gedomineerd door slavernij, vooral de Caraïben en Latijns-Amerika, kwam de interne dreiging voor de kolonisten vooral van de Afrikanen. Slaven konden op vele manieren verzet plegen en: toch dienden maar twee vormen militair betreden te worden: slavenopstanden en het wegvluchten van de slavensamenleving. Met uitzondering van de Haïtiaanse Revolutie werden alle slavenopstanden onderdrukt.²³ Marronage (het wegvloeden van het individu uit de slavensamenleving) was echter een ander verhaal.

Op afstand van slavensamenlevingen ontstonden gemeenschappen van marrons, ook wel weglopers genaamd. Hun leven in de wildernis was hard en zwaar, maar op zijn minst vrij van blanke overheersing. Veelvuldig stuurden de kolonisten patrouilles de wildernis in, boscommando's genaamd, om de marrons te bestrijden. Desondanks lukte het de koloniale autoriteiten niet om het gevaar van de marrons militair te beteugelen. Integendeel, op termijn was men zelfs gedwongen vrede met ze te sluiten.²⁴

De eigenaardige paradox van de koloniale wereld was dat de kolonisten - de onderdrukkers - de onderdrukten militair gebruikten om de sociale ongelijkheid in stand te houden. Vrije gekleurden en zwarten en slaven, zouden als burgersoldaten hierbij een rol spelen. Omgekeerd geldt dat voor deze achtergestelde groepen hun militaire rol kon leiden tot een zekere emancipatie. Het koloniale militaire apparaat kende namelijk een structurele zwakte: een tekort aan soldaten.

Overzeese garnizoenen

De eerste Europese heersers in de Atlantische wereld waren de koningen van Portugal en Spanje. Zij zagen de overzeese wereld als onlosmakelijk

²² J. Adelman en S. Aron, 'From borderlands to borders: empires, nation-states, and the people in between in North American history', *The American Historical Review* 104 (1999) 814-841, aldaar 816; E. Haefeli, 'A note on the use of North American borderlands', *The American Historical Review* 104 (1999) 1222-1225; Ch.E. Schmidt-Nowara, 'Borders and borderlands of interpretation', *The American Historical Review* 104 (1999) 1226-1228.

²³ D.M. Davidson, 'Negro slave control and resistance in colonial Mexico, 1519-1650', *The Hispanic American Historical Review* 46/3 (1966) 235-253; E. Viotti da Costa, *Crowns of glory, tears of blood. The demerara slave rebellion of 1823* (Oxford 1994); L. Dubois en D. Garrigus, *Slave revolution in the Caribbean, 1789-1804* (Boston 2006).

²⁴ R. Price ed., *Maroon societies. Rebel communities in the Americas* (3^e druk; Baltimore 1996); W. Hoogbergen, *The Boni Maroon wars in Suriname* (Leiden 1990).

onderdeel van hun rijk. Vanuit de traditionele feodale gedachte zagen zij zich als de rechtmatige heersers in de nieuw veroverde gebieden. Als (leen)heer waren zij verplicht hun overzeese onderdanen te beschermen.²⁵ Ter verdediging zonden de vorsten militairen naar de koloniën. Het ging hierbij veelal om eenheden van het reguliere leger, die voor langere of kortere tijd in de overzeese forten en versterkingen werden gelegerd. Dit systeem kende echter twee zwakheden: te veel vrije tijd en tropische ziektes.

In tegenstelling tot Europa, waar de troepen na het winterverblijf in garnizoen in het voorjaar weer te velde trokken, kenden de overzeese militairen nauwelijks actieve dienst. Misschien met uitzondering van een enkele patrouille of boscommando zagen zij slechts zelden actie. Vaak waren ze ergens ver weg in een geïsoleerde post gelegerd, waar nauwelijks iets te doen was, behalve misschien het lopen van wacht. Om in de wildernis te overleven maakten de militaire drill en oefeningen plaats voor huishoudelijke diensten, zoals wassen, koken, het verbouwen van voedsel en het onderhoud van de post. Hoewel het verboden was, knoopte de eenzame soldaat vaak vriendelijke relaties met de plaatselijke bevolking aan en stichtte soms zelfs een gezin. Na verloop van tijd gingen velen op in de lokale samenleving. Soldaten raakten gedomesticeerd. Van veel Europese eenheden gestationeerd overzee vloeide de gevechtskracht weg en ze waren nauwelijks meer als militaire eenheden inzetbaar. Voor het garnizoen op Cuba spreekt historicus Allen Kuethe zelfs van: 'The Havana garrison included the most miserable of human beings'.²⁶

Een methode om het proces van domesticatie te doorbreken was om de troepen te laten rouleren. Gedurende de jaren zestig en zeventig van de achttiende eeuw experimenteerde de Spaanse kroon hiermee en zou elke drie jaar op Cuba een regiment worden vervangen. Het Regiment Lissabon verving in 1765 het Regiment Córdoba. Vier jaar later kwam het Regiment Sevilla in de plaats van het Regiment Lissabon, om op haar beurt weer vervangen te worden door het Regiment Lombardije, dat op haar beurt in 1777 werd afgelost door het Regiment van de Prins. Hoewel het systeem

²⁵ Herzog, *Defining nations*, passim; J.H. Elliott, *Empires of the Atlantic world. Britain and Spain in America, 1492-1830* (New Haven 2006) 120-130.

²⁶ M.N. McConnell, *Army & empire. British soldiers on the American frontier, 1758-1775* (Lincoln 2004) 145-151; S. Brumwell, *Redcoats. The British soldier and war in the Americas, 1755-1763* (Cambridge 2002); P. Way, 'Rebellion of the regulars: working soldiers and the mutiny of 1763-1764', *The William and Mary Quarterly* 57/4 (2000) 761-792; Kuethe, *Cuba*, 5 en 88.

werkte, zijn de Spanjaarden er van afgestapt omdat het te belastend voor het Europese leger was. Vanwege de verplaatsingen werden te veel troepen aan het leger in Spanje onttrokken.²⁷

De Nederlandse situatie week af van de hiervoor geschetste voorbeelden. De Republiek kende immers geen vorst als soeverein. De Nederlandse koloniën waren particulier bezit van de West-Indische Compagnie (WIC), de Sociëteit van Suriname en de Sociëteit van Berbice. Zij beschikten niet over legers om de overzeese garnizoenen mee te vullen. Zowel de WIC als de twee Sociëteiten rekruteerden in Amsterdam en Middelburg individuen die voor bepaalde tijd, vaak een periode van drie tot vijf jaar, overzee als soldaat wilde dienen. Het waren lieden, met uitzondering van de enkele officier, zonder militaire vorming of ervaring. Vanwege de grote kans het koloniale avontuur niet te overleven, sterftecijfers van twintig procent waren niet ongevoelen, vormden deze 'soldaten' het uitschot van Europa. Kuerthe was al niet te spreken over de kwaliteit van de soldaten van het garnizoen van Havana, maar dat waren ten minste nog in Europa opgeleide beroepssoldaten, wat de Nederlanders overzee zonden stond sociaal op de onderste trede: uitschot. Ongeveer de helft van deze zogenaamde soldaten waren afkomstig uit het Heilig Roomse Rijk van de Duitse Natie, die om welke reden dan ook, uiteindelijk aan lagerwal in een van Nederlands havensteden waren beland. Via louche slaapbazen monsterden ze al dan niet gedwongen als soldaat aan. Voor velen een laatste uitweg.²⁸

In de kolonie aangekomen kreeg de rekrut in de hoofdvestiging een eerste militaire vorming, vervolgens werd men ergens in een godverlaten oord gelegeerd. Daar gingen velen aan verveling, excessen en tropische ziektes ten onder. De jaarlijkse sterfte van Nederlandse soldaten in de West-Afrikaanse forten was 18½%.²⁹ Voor Suriname en Curaçao lagen deze

²⁷ Kuerthe, *Cuba*, 89.

²⁸ M.J. Lohnstein, 'De werving voor de militie in Suriname in de 18^e eeuw', *Oso. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 6/1 (1987) 67-84; J. Jacobs, 'Soldaten van de Compagnie: het militair personeel van de West-Indische Compagnie in Nieuw-Nederland' in: M. Ebben en P. Wagenaar ed., *De cirkel doorbroken. Met nieuwe ideeën terug naar de bronnen* (Leiden 2006) 131-146.

²⁹ Van de gemiddeld 200 aanwezige soldaten, stierven er jaarlijks gemiddeld ongeveer 37. H.M. Feinberg, *Africans and Europeans in West Africa: Elminans and Dutchmen on the Gold Coast during the eighteenth century* (Philadelphia 1989) 36-37.

cijfers niet veel anders. Tussen 1702 en 1744 kwamen er op Curaçao in totaal 700 soldaten aan, hiervan stierven er 166 in het eerste jaar (23%). Van

March thro' a swamp or Marsh in Terra ferma.

Afb. 3: Een patrouille Europese soldaten wadend door de Surinaamse swampen (moerassen). Uit: J. Stedman, *Narrative of a five years' expedition against the revolted negroes of Surinam*, twee delen, bezorgd door R.A.J. van Lier (Boston 1971) II, plaat 55.

deze groep overleden er in totaal 300, 43%. Een andere 300 dienden hun contract uit en de rest deserteerde of werd wegens ongeschiktheid uit de dienst ontslagen.³⁰ Naast hoge sterfte door ziektes en desertie, klaagden de koloniale bestuurders constant over de geringe fysieke en mentale kwaliteit

³⁰ Nationaal Archief (NA), Archief van de Nieuwe West-Indische Compagnie (NWIC) 207, Soldijboek Curaçao. Ik dank Han Jordaan voor het verstrekken van deze gegevens.

van de rekruten. Velen waren oud en grijs, sommige waren doof, blind of zelfs verlamd, andere waren alcoholist. Bijvoorbeeld van een groep rekruten voor Suriname van 35 man, werd geen één geschikt geacht voor de dienst.³¹

In de Nieuwe Wereld, West-Indië en West-Afrika woedde een tweefrontenoorlog. Aan de ene kant werd er soms tegen een menselijke vijand gevochten, maar de bitterste strijd werd geleverd tegen een onzichtbare en meedogenloze sluipmoordenaar: ziektes. Het tropische westelijk halfrond was een 'white men's grave'. Volgens John Keegan werden de West-Afrikaanse staten tegen de Europese expansie zelfs 'protected by their disease barrier'.³²

In de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw leverden het Britse leger en de Royal Navy in West-Indië een strijd op leven en dood tegen ziektes. Voorbeelden hiervan zijn ziektes die worden overgebracht door insecten (zoals gele koorts en malaria) en ziektes die worden overgebracht via verontreinigd drinkwater (zoals dysenterie, cholera en tyfus).³³ Nergens is dit duidelijker dan tijdens de Britse expedities tegen het revolutionaire Frankrijk.

Tussen 1793 en 1801 zond Groot-Brittannië ongeveer 89.000 Europese soldaten naar West-Indië. Hiervan overleden er in totaal ruim 45.250. Een Europese soldaat had dus op termijn iets minder dan vijftig procent kans om een uitzending naar het Caribische gebied te overleven. Het totaal aantal slachtoffers lag zelfs hoger.³⁴ In de periode 1796-1802

³¹ NA, NWIC 566 f. 297, Brief van N. van Beeck, 21 juni 1701, ibidem, 567 f. 4, Brief van N. van Beeck, 30 juni 1702; Hoogbergen, *De Boni-oorlogen*, 23; Lohnstein, 'De werving voor de militie', 73 en 77-8.

³² J. Keegan, *A history of warfare* (New York 1993) 399; J.K. Thornton, *Warfare in Atlantic Africa, 1500-1800*. (Londen 1999) 7.

³³ Tyfus: vlektyfus wordt overgebracht door de kleepluis, maar tyfusbesmetting (buiktyfus) wordt veroorzaakt door een bacterie en vindt plaats via de mond. Besmetting vindt in de regel indirect plaats, doordat bacteriën uit de faeces van een tyfuspatiënt of (gezezen) bacteriedrager in voedsel of drinkwater terecht komt. Voor een helder overzicht over ziektes en zieken op de schepen van de Royal Navy in West-Indië, zie: D. Crewe, *Yellow jack and the worm: British naval administration in the West Indies, 1739-1748* (Liverpool 1993) 11-63.

³⁴ Overleden	45.250
Ontslagen	14.000
Desertie	<u>3.000</u>
Totaal	62.250 van in totaal 89.000 man.

overleden ook nog eens 1.265 zwarte soldaten, waarmee het totaal aantal doden op ruim 46.500 komt. Het aantal slachtoffers in West-Indië, inclusief ruim 25.000 doden aan boord van de schepen van de Royal Navy, tot het eind van de Napoleontische Oorlogen in 1815 bedroeg meer dan 100.000 man. Veruit de meeste slagoffers zijn door ziektes omgekomen en niet door gevechtshandelingen.³⁵

Een constant probleem van het koloniale militaire apparaat was dus personeelsgebrek. Er werden structureel te weinig soldaten overzee gestuurd, daarnaast stierven ze ook nog als vliegen. Ondanks zwaarwegende morele en ideologische bezwaren (slaven, creolen, gekleurden en zwarten waren immers minderwaardig) en praktische bezwaren (deze groepen werden gewantrouwd en als gevaar voor de heersende sociale orde gezien) waren koloniale overheden gedwongen gekleurde burgersoldaten aan te trekken.³⁶

Kolonisten en planters als burgersoldaten

Veel kolonisatiepogingen waren als militaire operatie georganiseerd, denk bijvoorbeeld aan de Spaanse conquistadores, die zelfs hele rijken veroverden. Vaak waren de expeditieleiders militairen of ex-soldaten en kende de onderneming een militaire hiërarchie. Hieronder volgen, verspreid over de Nieuwe Wereld en West-Afrika, enkele goed gedocumenteerde voorbeelden van kolonisten en planters als burgersoldaten. Iedere kolonie

M. Duffy, *Soldiers, sugar and sea power: the British expeditions to the West Indies and the war against revolutionary France* (Oxford 1987) 333, tabel 14.3.

³⁵ R.N. Buckley, 'The destruction of the British army in the West Indies, 1793-1815: A medical history', *Journal of the Society for Army Historical Research* 56/226 (1978) 79-92; R.N. Buckley, *The British army in the West Indies: society and the military in the revolutionary age* (Gainsville 1998) 276-278. Voor de periode 1817-1836 bedroeg de gemiddelde jaarlijkse sterfte onder de blanke Britse troepen in West-Indië 85 per 1.000 en voor de zwarte soldaten 37 per 1.000. Ter vergelijking, in Groot-Brittannië was dit 15 per 1.000 en voor mannelijke slaven in West-Indië 34 per 1.000. A.M. Tulloch, 'On the sickness and mortality among the troops in the West Indies', *Journal of the Statistical Society of London* (1838) 129-142, aldaar 131 en 429.

³⁶ Specifiek voor zwarte soldaten en gewapende slaven, zie: P.M. Voelz, *Slave and soldier: the military impact of blacks in the colonial Americas* (New York 1993); Ch.L. Brown en Ph.D. Morgan ed., *Arming slaves from classical times to modern age* (New Haven 2006).

had een specifieke multi-etnische bevolkingsopbouw, waardoor er verspreid over de Atlantische wereld vele verschillende etnisch samengestelde eenheden van burgersoldaten voorkwamen.

Virginia

In 1607 vestigde de Virginia Company een nederzetting aan de James Rivier. De onderneming stond onder leiding van kapitein John Smith (1580-1631), een veteraan van de oorlog in de Lage Landen. Het ontbrak de Virginia Company aan middelen om militairen met de expeditie mee te sturen. De kolonisten dienden zelf voor hun bescherming, hun eigen *force protection*, te zorgen. Naast employee van de Company, hadden ze dus ook een militaire taak. De Angelsaksische traditie van bescherming van de eigen gemeenschap door burgers werd hiermee naar de prille kolonie overgebracht.³⁷

Vanaf het moment dat ze voet aan wal zetten, raakten de kolonisten slaags met de indianen. Militair konden de Europeanen weinig tegen de inheemse strijders uitrichten. Om te overleven plaatste de Company in 1609 de kolonisten onder strikt militair regime, dat tien jaar duurde.³⁸ Onder leiding van "excellent old soldiers" who had served with distinction in Ireland and "that university of warre" the Low Countries' werd de volksplanting 'gemilitariseerd'.³⁹ Elke volwassen mannelijk kolonist diende in een compagnie van circa vijftig man. Onder leiding van een kapitein vonden regelmatig schietoefeningen en exercities plaats. Werd er niet geoefend of werden er geen militaire taken uitgevoerd, dan diende de eenheid allerhande werkzaamheden te verrichten, zoals het binnenhalen van de oogst of het aanleggen van wegen en bruggen. Er kwam ook een duidelijke *command and control*, waarbij de kolonie een op militaire leest geschoeide hiërarchie kreeg. Met het sprookjeshuwelijk tussen Pocahontas en John Rolfe in 1614 kwam er een eind aan de vijandelijkheden tussen Europeanen en inheemsen. Het militaire regime verdween toen langzaam en tegen 1620 werd de laatste compagnie ontbonden.

Op 22 maart 1622 vielen inheemsen onverwachts de verspreid liggende blanke nederzettingen aan. Honderden kolonisten vonden de

³⁷ W.L. Shea, 'The first American militia', *Military Affairs* 46/1 (1982) 15-18.

³⁸ D.B. Rutman, 'The Virginia company and its military regime' in: D.B. Rutman ed., *The old dominion. Essays for Thomas Perkins Abernethy* (Charlottesville 1964) 1-20.

³⁹ W.L. Shea, *The Virginia militia in the seventeenth century* (Baton Rouge 1983) 14.

dood. Een grootschalige conflict brak uit en opnieuw organiseerden de kolonisten zich militair. De Company was toen niet meer in staat de bedreigde kolonisten te steunen en in 1624 nam de kroon het bestuur over de volksplanting over. Toen werd het voortbestaan van de kolonie al niet meer bedreigd, desondanks leidde het koninklijke bestuur tot verstreckende gevolgen. In het Britse rijk waren vrije mannelijke onderdanen van de koning verplicht in burgerwachten te dienen. Voortkomend uit oude feodale tradities, waarbij de (leen)mannen hun (leen)heer in tijden van nood moesten dienen, beschikte elke Britse kolonie, hoe klein ook, over een burgerwacht,⁴⁰ die in Noord-Amerika niet uitgezonderd. Virginia werd in militaire districten verdeeld, ieder met een eigen burgerwacht ter grootte van een compagnie, waarin elke blanke volwassen kolonist diende. De officieren kwamen uit de succesvolle plantersklasse. Er kwamen regels en afspraken over omvang, bewapening, organisatie, commandovoering en exercitie. Tegen 1630 beschikte de kolonie over een effectieve burgerwacht.⁴¹ Dit was het begin van de lange en diepgewortelde traditie van de Amerikaanse burgersoldaat.⁴²

Cuba

De Spaanse kolonie Cuba was speciaal. Allereerste lag het eiland strategisch aan de belangrijkste toegangswegen tot de Caribische Zee. Militair was het eiland dus belangrijk. Daarnaast bestond de bevolking, althans voor de achttiende eeuw, vooral uit blanke creolen. Op een totale bevolking in 1778 van circa 178.000 mensen, waren er 50.000 slaaf. Ten opzichte van de

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld: K.O. Laurence, *Tobago in wartime, 1793-1815* (Barbados 1995) 205-209; J.S. Handler, *The unappropriated people: freedmen in the slave society of Barbados* (Baltimore 1974) 110-116; E. Cox, *Free coloreds in the slave societies of St. Kitts and Grenada, 1763-1833* (Knoxville 1984) 84-87.

⁴¹ Shea, *The Virginia militia in the seventeenth century*, 1-53.

⁴² J.S. Radabaugh, 'The militia of colonial Massachusetts', *Military Affairs* 18/1 (1954) 1-18; B. Quarles, 'The colonial militia and negro manpower', *The Mississippi Valley Historical Review* 45/4 (1959) 643-652; S.W. Shy, 'A new look at colonial militia', *The William and Mary Quarterly* 20/2 (1963) 175-185; H. Jameson, 'Subsisting for middle states militia, 1776-1781', *Military Affairs* 30/3 (1966) 121-134; S.S. Webb, 'Army and empire: English garrison government in British America, 1569-1763', *The William and Mary Quarterly* 34/1 (1977) 1-31; G.J. Neimanis, 'Militia vs. standing army in the history of economic thought from Adam Smith to Friedrich Engels', *Military Affairs* 44/1 (1980) 28-32; J. Ferling, 'The New England soldier: a study in changing perception', *American Quarterly* 33/1 (1981) 26-45.

blanken vormden de vrije gekleurden en vrije zwarten een kleine minderheid. Van de mannen in de leeftijd van 15 tot 45 jaar waren er 26.000 blanke creolen, 4.100 vrije gekleurden en 2.300 vrije zwarten.⁴³

Spanje kende een gesegregeerde samenleving. Niet alleen sociaal, maar ook 'etnisch' was de Spaanse samenleving, of eigenlijk de verschillende Iberische gemeenschappen, gescheiden. Zo konden alleen Castilianen openbare functies in het koninkrijk Castilië vervullen. Vreemdelingen werden als onloyaal gezien en gewantrouwd. Dit gold ook voor blanke creolen uit de koloniën. Niet alleen werden zij in Spanje als vreemdelingen en tweederangs burgers beschouwd, waarbij ze voor publieke functies en adellijke titels buitengesloten werden, maar ook militair wantrouwde men ze.⁴⁴ Zo mocht het garnizoen op Cuba maximaal uit 20% (blanke) creolen bestaan. Ook de burgerwacht op het eiland werd door het koloniale bestuur als weinig loyaal en betrouwbaar ingeschat. Militair stelde de ruim 9.000 burgersoldaten niet veel voor. Ze waren slecht bewapend, haveloos gekleed en nauwelijks geoefend.⁴⁵

De val van het onneembaar geachte fort El Moro en de Britse bezetting van Havanna in 1762 maakte pijnlijk duidelijk dat het ondermaatse garnizoen, terzijde gestaan door haveloze burgersoldaten, had gefaald. Na de teruggave van het eiland een jaar later, volgden diepgaande militaire hervormingen. De basis hiervoor vormde een 'sociaal contract' tussen kroon en elite van het eiland. De gefortuneerde blanke creolen zouden een zogenaamde *disciplined militia* organiseren, waarbij ze niet alleen financieel en wat personeel betreft verantwoordelijk waren, maar ze zouden er ook als officier in dienen, in ruil voor verstrekkende privileges. Economische beperkingen vielen weg, zoals het monopolie van de invoer van slaven door de Koninklijke Havana Compagnie. Dit leidde ertoe dat Cuba kon uitgroeien tot een van de belangrijkste suikerproducenten ter wereld. Ook werd voor creolen de weg vrijgemaakt om opgenomen te worden in de Spaanse adel. Omgekeerd kon de kroon over een effectieve en loyale militie beschikken, die uitgroeide tot een semi-professionele organisatie, die bijvoorbeeld tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog in Florida werd ingezet. De nauwe band tussen kroon en elite verklaart ook ten dele waarom Cuba, in tegenstelling tot veel andere

⁴³ Kuethe, *Cuba*, 40.

⁴⁴ Herzog, *Defining nations*, 64 e.v.

⁴⁵ Kuethe, *Cuba*, 5-6 en 8.

Spaanse kolonies, in de nieuwe tijd zich niet heeft afgescheiden van het moederland.⁴⁶

Mexico

De situatie in andere delen van het Spaanse Atlantische rijk weken sterk af van Cuba. In die samenlevingen was bijvoorbeeld het zwarte en inheemse element veel sterker vertegenwoordigd. In die milities speelde kleur en etniciteit een overheersende rol.⁴⁷ Daarnaast lagen de kolonies op het vasteland veel minder strategisch dan die in de Caraïben, maar ook daar – net als in Cuba – was de interne dreiging laag. Met uitzondering van de kustprovincies was de behoefte aan militair personeel er minder groot.⁴⁸

De Spaanse overzeese wereld kende globaal drie sociale groepen, gebaseerd op etnische herkomst. Bovenaan stonden de Spanjaarden, blanke creolen en mestizen, personen van inheemse en Europese afkomst, zonder Afrikaanse voorouders, die volgens de Spaanse cultuur leefden. Daaronder bevonden zich de zogenaamde *castas*, van onechte kinderen en personen met ten dele of volledige Afrikaanse voorouders: de zwarte creolen. Onderaan stonden de inheemsen en de mestizen die volgens de inheemse cultuur leefden. De eenheden van de milities waren vaak langs deze etnische lijnen verdeeld, zo ook in Mexico.⁴⁹

⁴⁶ H.S. Klein, 'The colored militia of Cuba, 1568-1868', *Caribbean Studies* 6/2 (1966) 17-27; Kuethe, *Cuba*, passim, maar vooral 52, 174-177.

⁴⁷ B. Vinson, 'Free colored voices: issues of representation and racial identity in the colonial Mexican militia', *The Journal of Negro History* 80/4 (1995) 170-182; A.J. Kuethe, 'The status of the free Pardo in the disciplined militia of New Granada', *The Journal of Negro History* 56/2 (1971) 105-117; G.R. Andrews, 'The Afro-Argentine officers of Buenos Aires province, 1800-1860', *The Journal of Negro History* 64/2 (1979) 85-100.

⁴⁸ Ch.I. Archer, 'The role of the military in colonial Latin America', *The History Teacher* 14/3 (1981) 413-421.

⁴⁹ L.N. McAlister, 'The reorganization of the army of New Spain, 1763-1766', *The Hispanic American Historical Review* 33/1 (1953) 1-32; McAlister, 'Social structure and social change in New Spain', 349-370; Ch.I. Archer, 'Pardos, Indians, and the army of New Spain: Inter-relationships and conflicts, 1780-1810', *Journal of Latin American Studies* 6/2 (1974) 231-255; L.G. Campbell, 'The army of Peru and the Tupac Amaru revolt, 1780-1783', *The Hispanic American Historical Review* 56/1 (1976) 31-57; Ch.I. Archer, 'The royalist army in New Spain: civil-military relations, 1810-1821', *Journal of Latin American Studies* 13/1 (1981) 57-82; Ch.I. Archer, 'The army of New Spain and the wars of independence, 1790-1821', *The Hispanic American*

In de achttiende eeuw kende de bevolking van Mexico relatief de grootse groep van vrije gekleurden van Latijns-Amerika. Tegen 1790 waren er ongeveer 370.000 *mulattos* (Afro-Europeanen) en *pardos* (Afro-Indianen) en zij maakten ongeveer tien procent van de bevolking uit. Vanwege hun grote aantal, met name in de kustprovincies waar relatief weinig blanken woonden, riep de overheid gekleurden tot militaire dienst op. Naast in ondersteunende diensten en als hulptroepen te dienen, waren velen gewoon soldaat. Een enkeling diende in het garnizoen, maar de meesten waren vrijwilligers of dienstplichtigen in de milities. De meeste milities bestonden voor de helft tot driekwart uit vrije gekleurden, terwijl zij maar tien procent van de bevolking uitmaakten. Vanwaar deze oververtegenwoordiging van vrije gekleurden als burgersoldaten?

Historicus Ben Vinson komt tot twee verklaringen. Allereerst bood de militie verschillende voordelen. Als *castas* hadden de vrije gekleurden weinig rechten. Door bij de militie te dienen vielen zij onder het zogenaamde *fuero militar*, de juridische privileges voor militairen. Een belangrijk voorrecht. Ook hoefden de burgersoldaat bepaalde belastingen niet te betalen. In 1779, bijvoorbeeld, protesteerden de *pardos* van de militie van het dorpje Lamayeque in Peru met succes tegen de invoering van een nieuwe belasting.⁵⁰ Daarnaast bood de militie de mogelijkheid om, na een militaire carrière gemaakt te hebben, sociaal te stijgen en misschien zelfs aansluiting te zoeken bij de lagere echelons van de blanken. Tevens zouden de militaire privileges de onderlinge etnische scheiding hebben doen vervagen. Verder behoorden de vrije gekleurden cultureel nog tot de inheemse, zwarte of blanke gemeenschap. Door in aparte *pardo* of *mulatto* eenheden te dienden zou de eigen vrije gekleurden culturele identiteit versterkt worden. Hoe het ook zei, door in de milities te dienen, hielden de vrije gekleurden de etnische ongelijkheid in stand, maar tegelijkertijd versterkte dit ook hun emancipatie.⁵¹

Historical Review 61/4 (1981) 705-714; M. Gascón, 'The military of Santo Domingo', *The Hispanic American Historical Review* 73/3 (1993) 431-452.

⁵⁰ L.G. Campbell, 'Black power in colonial Peru: the 1779 tax rebellion of Lambayeque', *Phylon* 33/2 (1972) 140-145.

⁵¹ Vinson, 'Free colored voices'; B. Vinson, *Bearing arms for his majesty. The free-colored militia in colonial Mexico* (Stanford 2001); B. Vinson, 'Articulating space: the free-colored military establishment in colonial Mexico from the conquest to independence', *Callaloo* 27/1 (2004) 150-171.

Saint Domingue

Saint Domingue was het Franse deel van het eiland Hispaniola, waaruit in 1804 het onafhankelijke Haïti is ontstaan. Omstreeks 1790, aan de vooravond van de Haïtiaanse Revolutie, kende de kolonie een bevolking van ongeveer een half miljoen slaven, 22.000 vrije gekleurden en 28.000 blanken.⁵²

Hoewel de kolonie vanwege de voortdurende conflicten met Groot-Britannië gedurende de achttiende eeuw extern werd bedreigd, bestond er ook een grote interne dreiging, zoals de Haïtiaanse opstand zou aantonen, immers 90% van de bevolking diende in slavernij gehouden te worden.⁵³

Militair was het bestuur van de kolonie afhankelijk van de vrije gekleurden. Alleen zij waren in staat de interne dreiging het hoofd te bieden. Goeverneur De Fayer meende in 1733: 'The mulattos do all the military service of the colony; it is only they who can destroy the maroons'.⁵⁴ Op Saint Domingue dienden de vrije gekleurden de koloniale machthebbers als Chasseurs Volontaires de Saint-Domingue, een eenheid van vrijwilligers van het reguliere Franse leger, als Maréchaussée, een soort veldwachters om de interne orde onder de slaven te handhaven en om marrons op te sporen, en als burgerwachten die de Maréchaussée hielpen bij hun taak van interne beveiliging en het garnizoen ondersteunde bij een eventuele externe dreiging.

Voor slaven betekende een militair bestaan als maréchaussée vaak de weg naar manumissie (vrijheid), terwijl ook vrije gekleurden door de militaire dienst sociaal konden stijgen. De officieren van militie en Maréchaussée behoorden tot de lokale notabelen. Gekleurde officieren konden in dergelijke posities delen. Binnen hun eigen groep van gekleurden behoorden ze tot de top, en soms staken ze veel blanken financieel naar de kroon.⁵⁵

⁵² C.E. Fick, *The making of Haiti. The Saint Domingue revolution from below* (3e druk; Knoxville 1997) 15-45; King, *Blue coat or powdered wig*, 42.

⁵³ Duffy, *Soldiers, sugar and sea power*, passim.

⁵⁴ Geciteerd in King, *Blue coat or powdered wig*, 52.

⁵⁵ King, *Blue coat or powdered wig*, 52-77.

Afb. 4: 1) Soldaat van het Légion britannique de Saint-Domingue, circa 1797. Deze reguliere eenheid werd gerekruteerd uit blanke creolen en Europeanen.

2) Genist, circa 1797. Elke compagnie jagers te Saint Domingue had twee genisten. Zelfs in de tropen droegen ze bontmutsen.

3) Jager (chasseur) te Saint Domingue, circa 1797. Tijdens de Napoleontische oorlogen dienden ongeveer 6.000 jagers van Saint Domingue in het Britse leger.

Uit: R. Chartrand en P. Chappell, *British forces in the West Indies, 1793-181* (Londen 1996) plaat B.

Suriname

De etnische situatie in de plantagekolonie Suriname leek op die van Saint Domingue, maar dan op kleinere schaal. Rond 1800 bestond de bevolking

uit 60.000 slaven, 3.300 blanken en slechts 700 vrije gekleurden. In tegenstelling tot de andere Nederlandse kolonies op het Amerikaanse vasteland kende Suriname, evenals Curaçao, een burgerwacht.⁵⁶

De belangrijkste taak van de burgermilitie was het houden van zogenaamde bospatrouilles: meerdaagse tochten door de moerassen en oerwouden naar plekken waar marrons werden vermoed. Dergelijke boscommando's bestonden in de regel uit enkele blanke burgersoldaten, aangevuld met bewapende slaven, de zogenaamde schutternegers, en slaven die de voorraden droegen.⁵⁷

Tegen 1770 dreigde de kolonie aan de strijd tegen de marrons ten onder te gaan. In 1772 werd het Corps Vrijnegers of Zwarte Jagers opgericht. De planters financierden de vrijkoop van ruim driehonderd slaven, die als soldaat zouden dienen, maar vrij waren.⁵⁸ Tevens werd het garnizoen van omstreeks 1.300 man tussen 1773 en 1778 met achthonderd soldaten uit het Staatse leger versterkt.⁵⁹ En er kwam een Kordon van Defensie, een 94 kilometer lange linie van 34 militaire posten, waarvan de aanleg in 1775 was begonnen.⁶⁰

In het militaire apparaat van Suriname nam de burgerwacht van Paramaribo een apart plaats in. De drie compagnieën van blanke burgers patrouilleerden alleen in en rond de stad, aan boscommando's deden ze zelden mee. In 1775 kwamen er twee compagnieën van vrije gekleurden en vrije zwarten bij. Twee overwegingen lagen hieraan ten grondslag. Allereerst had dit te maken met de kritieke situatie in de strijd tegen de marrons. Daarnaast hadden 52 vrije zwarten en gekleurden een verzoek ingediend tot meer structuur in de van hen geleverde diensten en ze refereerden aan het voorbeeld van Curaçao, waar al lang de situatie bestond dat:

⁵⁶ Berbice, Essequibo en Demerara kenden wel regelgeving betreffende de interne verdediging van de kolonie, maar er was geen formele burgerwacht. National Archives (Kew), Colonial Office 111/73 f. 29, Answers upon the queries, c. 1799.

⁵⁷ W. Hoogbergen, *'De Bosnegers zijn gekomen!' Slavernij en rebellie in Suriname* (Amsterdam 1992) passim; H. van den Bouwhuijsen, R. de Bruin en G. Horeweg, *Opstand in tempati, 1757-1760* (Utrecht 1988) passim.

⁵⁸ S. de Groot, 'Het Korps Zwarte Jagers in Suriname. Collaboratie en opstand I', *Oso. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 7 (1988) 147-160; S. de Groot, 'Het Korps Zwarte Jagers in Suriname. Collaboratie en opstand II', *Oso. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 8 (1989) 6-20.

⁵⁹ R. Price en S. Price ed., *Stedman's Surinam. Life in eighteenth-century slave society* (Baltimore 1992).

⁶⁰ Hoogbergen, *De Boni-oorlogen, 1757-1860*, 28-32.

(...) de vreye mulatten en negers in een bijzondere compagnie affgedeelt sijn, voorsien met eygene opper en onder officieren, welke compagnie separaat en independent sijnde van de compagnien der blanke schutters, directe van de ordres van de overighijd afhankelijk is, soo als ook de compagnien der vrijlieden in de eylanden voorsien worden van instructien en generaal ordres, op dat ijder, soo officieren als gemeenen, weeten kan wat hij doen off laten moet.⁶¹

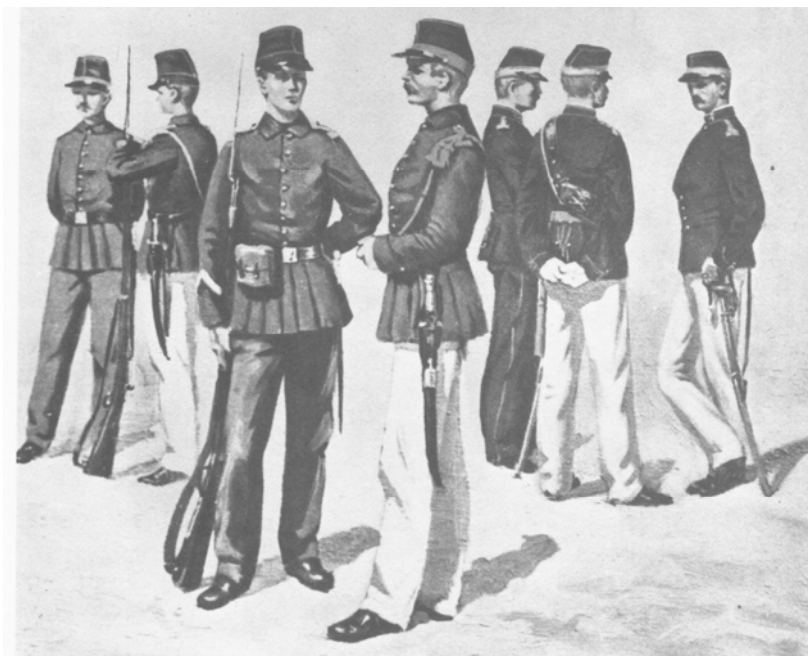
Overigens brachten op Curaçao de verschillende burgercompagnieën zo haar eigen problemen met zich mee. Op 17 juli 1740 tijdens de feestelijke installatie van Isaac Faesch als nieuwe directeur, stond behalve het garnizoen, ook de blanke burgerwacht aangetreden, evenals de twee afzonderlijke korpsen van vrije zwarten en vrije gekleurden. Toen tijdens de parade de vrije zwarten direct na de blanken wilden marcheren ontstond een conflict met de vrije gekleurden, die meenden dat zij in rang voor de zwarten kwamen, maar:

de vrije negers sustineerden dat zij meeders moesten geconsidereert zijn als de mulaeten [en] dat zij koningen van haar Rasse hadden en dat de mulaeten die niet hadden, oock als er geene Neegers waeren zoo zouden geene Mulaeten zijn, zij Neegers waeren oock voor de mulaeten op het Eyland.⁶²

Het probleem werd opgelost door de vrije zwarten aan de ene zijde op te stellen en de vrije gekleurden aan de andere. Toen Faesch aan de commandant van het garnizoen, kapitein-luitenant Pax, opdracht gaf de vrijen af te laten marcheren ontstak de luitenant van de blanke burgerwacht in woede, omdat hij in de veronderstelling verkeerde dat de beide vrije korpsen onder zijn commando vielen. De blanke burgerij verbrak daarop de

⁶¹ NA, Archief van de Raad van Politie 414 f. 128, Rekest Quamina van De Loncour c.s., 31 oktober 1774. Geciteerd in J.J. Vrij, 'Kleur en status in vroegmodern Suriname. De schutterij van Paramaribo als *case study*', *Oso. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 24/1 (2005) 20-38.

⁶² NA, NWIC 588 f. 57-59, Faesch aan Kamer Amsterdam, 6 augustus 1740; NWIC 598 p. 1179-1181, Convenabel Expedient ten dienste van het different tusschen de vrije neegers en moulatten op den dagh der voorstellingh van de Nieuwe Gouverneur, 17 juli 1740. Met dank aan Han Jordaan voor deze informatie.

Afb. 5: Infanterie en artillerie (groot en klein tenue) West-Indië, 1897. Uit: F.J.G. ten Raa, J. Hoyneck van Papendrecht, W.C. Staring en J.P. de Veer, *De uniformen van de Nederlandsche zee- en landmacht hier te lande en in de koloniën*, twee delen, facsimile (Den Haag 1900) II, plaat 80.

gelederen en dreigde Pax te lijf te gaan. Dankzij ingrijpen van Faesch kon erger worden voorkomen.

Historicus Jean Jaques Vrij meent dat de betekenis van de aparte blanke, gekleurde en zwarte burgersoldaten dubbelzinnig is. Enerzijds is het een blijk van emancipatie door gekleurden en zwarten een dergelijk burgerrecht te geven. Daarbij doorbrak het de vanzelfsprekende façade van blanke superioriteit. Binnen de militaire hiërarchie was de zwarte officier immers de meerdere van de lagere rangen uit de andere compagnieën, ook die van de blanken. Maar anderzijds was de segregatie van de compagnieën een bevestiging van de afstand die er tussen de etnische groepen bestond. Het militair optreden, zoals de positionering van de compagnieën tijdens parades, weerspiegelde de mindere maatschappelijke status van de gekleurde en zwarte burgersoldaten. Daarbij kon men 'etnisch stijgen' doordat

gekleurden van bepaalde graden van vermenging naar de blanke compagnieën konden overgaan.⁶³

Elmina

West-Afrika was uniek omdat de macht van de Europeanen er gering was en niet verder reikte dan dat de kanonnen van de forten ver konden schieten. De West-Indische Compagnie (WIC) bezat er een aantal forten, met als hoofdvestiging Elmina. Rondom het kasteel bevond zich de inheemse stad Elmina met ongeveer 12.000 inwoners. Volgens de tradities van de lokale Akan bevolking dienden de weerbare mannen in de *asafó*, de zeven burgerwachtkwartieren of compagnieën, net als hun vaders en grootvaders. Bij externe dreiging deed de WIC een beroep op de *asafó* van Elmina. Ondanks een beperkte Europese invloed kende West-Afrika een eigen proces van creolisering: de Euro-Afrikanen, door J.T. Lever aangeduid als ‘mulatten’ kwamen voort uit de verbintenissen van Europeanen met Afrikaanse vrouwen.⁶⁴ In Elmina heetten zij *tapoeyers*.

Op een enkele uitzondering na gold voor *tapoeyers* dat zij, omdat zij van een Europese vader afstamden, niet tot een *asafó* behoorden. Dergelijke jongens hadden weinig mogelijkheden binnen de inheemse samenleving, vaak stond alleen een militaire carrière voor hen open in WIC-dienst. Hoewel de directie in de Republiek hierop tegen was, vulden in toenemende mate *tapoeyer* het garnizoen. In 1809, toen vanwege de Napoleontische oorlogen er vanuit Nederland nauwelijks nog soldaten naar Afrika werden gezonden, waren 148 van de 151 garnizoenssoldaten Euro-Afrikaan.⁶⁵

Tijdens een Britse aanval op Elmina in februari 1782 vochten voor het eerst zo’n twintig *tapoeyers* als eigen aparte eenheid op het kasteel mee.⁶⁶

⁶³ Vrij, ‘Kleur en status’, passim.

⁶⁴ J.T. Lever, ‘Mulatto Influence on the Gold Coast in the Early Nineteenth Century: Jan Nieser of Elmina’, *African Historical Studies* 3 (1970) 2, 253-261, H.M. Feinberg, *Africans and Europeans in West Africa*, 104-108, L.W. Yarak, ‘West-African coastal Slavery in the Nineteenth Century: The case of the Afro-European Slave-owners of Elmina’, *Ethnohistory* 36 (1989) 1, 44-60 en Berlin, ‘From Creole to African’, 256-258.

⁶⁵ NA, West-Indische Ministeries 51f, Militaire monsterrol van de Kust van Guinea, 1 januari 1809. Met Dank aan Natalie Everts voor deze informatie. Lever, ‘Mulatto Influence on the Gold Coast’, 253.

⁶⁶ R. Baesjou, ‘De *Juffrouw Elisabeth* op de kust van Guinea ten tijde van de Vierde Engelse Oorlog’, in B. Brommer (red.), *Ik ben eigendom van ...slavenhandel en plantageleven* (Wijk en Aalburg, 1993) 49-61, aldaar 53-54.

Als dank voor hun inzet erkende de Compagnie hun als Corps Vrij Tapoeyers, in feite een aparte *asafo* van Euro-Afrikanen. Historicus Natalie Everts concludeert dat de totstandkoming van het Corps Tapoeyers, later ook wel aangeduid als Corps Vrijburgers, de maatschappelijke emancipatie van de Euro-Afrikanen in de hand heeft gewerkt. Hun inzet verschaftte hen als leden van een minderheidsgroep het recht een eigen organisatie te vormen, waarmee ze een plaats binnen de Elminese samenleving verwierven. Dat hier sprake is van een meer algemeen Atlantisch proces van creolisering, blijkt bijvoorbeeld uit het begrafenisritueel van het Corps Tapoeyers, waarbij Europese elementen vermengd werden met inheemse begrafenisriten tot een nieuw ritueel, waarmee de eigen culturele identiteit tot uitdrukking kwam. Zo werd een houten doodskist in plaats van een lijkwade gebruikt en werden er kanonschoten afgevuurd in plaats van het slaan van drums om de voorouders te waarschuwen voor de komst van de geest van de overledene. De gekleurde burgersoldaten van de *mulatto volunteers* van het Engelse Cape Coast namen dergelijk ‘nieuwe’ rituelen over.⁶⁷

Besluit

Koloniale samenlevingen kennen een sociale ongelijkheid van onderdrukkers en onderdrukten. Deze ongelijkheid liep langs etnisch-hiërarchische lijnen. Niet alleen was er de ongelijkheid tussen vrije blanken en zwarte slaven, waarbij de inferioriteit van de zwarten steeds vanzelfsprekender werd, maar daarnaast ontstonden ook nieuwe etnische groepen. Door deze creolisering ontstonden gecompliceerde multi-etnische samenlevingen, die door *negotiated social relationships* in stand werden gehouden. Nergens werd dit duidelijker dan bij de defensie van de koloniën in het algemeen en de gekleurde burgerwachten in het bijzonder.

De overzeese bezittingen werden in eerste instantie door beroepssoldaten verdedigd. Zowel kwalitatief als kwantitatief voldeden ze nauwelijks. Daarnaast dienden de kolonisten voor hun eigen verdediging te

⁶⁷ N. Everts, ‘Krijgsvolk in Elmina, 1700-1815. Asafo, Compagniesgarnizoen en tapoeyerkwartier’ (te verschijnen). Ik dank Natalie Everts voor het gebruik van haar informatie. R. Porter, ‘The Cape Coast Conflict of 1803: A Crisis in Relations Between the African and European Communities’, *Transactions of the Historical Society of Ghana* 11 (1970) 27-81.

zorgen. Gedurende de achttiende eeuw nam in de Atlantische wereld zowel de externe dreiging als de interne dreiging toe. De toenemende externe dreiging werd vooral veroorzaakt door de escalerende strijd tussen de Britse en Franse machtsblokken. De interne dreiging nam toe door het gevaar van de marrons, sociale spanningen vanwege het Atlantische dilemma over meer vrijheid voor de ene groep van blanken op grond van vrijheid, gelijkheid en broederschap, terwijl de zwarten vanwege explicietere raciale ideeën verder werden gestigmatiseerd. Koloniale bestuurders konden, ondanks ideologische en praktische bezwaren, niet anders dan creolen als burgersoldaten meer en meer bij de verdediging van de kolonie betrekken. Dit leidde tot een opmerkelijke dubbelheid. Aan de ene kant betekende de etnische scheiding van de verschillende compagnieën van de burgerwachten een aanvaarding van de gesegregeerde koloniale samenleving en een bevestiging van de etnische ongelijkheid. De inferieure sociale positie van de vrije gekleurden en vrije zwarten kwam tot uitdrukking bij het militaire optreden, zoals bij parades, en het verschil in diensten dat moest worden uitgevoerd. Daarbij speelden veel gekleurden en zwarten een actieve rol in de instandhouding van de ongelijke verhoudingen door actief deel te nemen aan het neerslaan van slavenopstanden of het vervolgen van marrons. Aan de andere kant konden er voor gekleurde en zwarte burgersoldaten vele voordelen aan hun militaire functies zitten. Materiële voorrechten konden, met name voor de Spaanse koloniën, bestaan uit de *fuero militar* en belastingvoordelen. Daarnaast bood het dienen bij de militie, vooral voor officieren, de mogelijkheid sociaal te stijgen en in sommige gevallen zelfs aan te sluiten bij de lagere sociale echelons van de blanken. Het dienen als militie was ook een blijk van emancipatie voor hun burgerschap. Daarbij doorbrak het de vanzelfsprekende façade van blanke superioriteit. Binnen de militaire hiërarchie was de zwarte officier immers de meerdere van de lagere rangen uit de andere compagnieën, ook die van de blanken. Ook zou door de aparte eenheden naar etniciteit de eigen vrije gekleurde identiteit versterkt worden.⁶⁸

Dienstplichtlegers en de *nation-in-arms* zijn een fenomeen van de moderne tijd. Hoewel de invoering van conscriptie en de *levée en masse* vooral met het revolutionaire Frankrijk wordt geassocieerd, kent de burgerwapening in Europa een veel langere traditie. Maar door de komst van legers van beroepssoldaten was de militaire betekenis van schutterijen,

⁶⁸ McAlister, 'Social structure and social change', 368; en Vinson, 'Articulating space', 151-152.

milities en burgerwachten rond 1800 grotendeels verdwenen. Burgersoldaten waren toen vooral een verschijnsel in de koloniale samenlevingen. De *nation-in-arms* van de moderne tijd had te maken met interstatelijk dreiging, terwijl koloniale burgerbewapening tegen intrastatelijk geweld gericht was.